

MARTA SKOWROŃSKA
Poznań

PRZEDMIOT, CZYLI PODMIOT

Książka Tima Danta *Materiality and Society* lokuje się w obrębie nowej tradycji socjologicznych badań nad kulturą materialną, której pod-

stawowym celem są analizy codziennych strategii potykania się jednostek z przedmiotami, interakcji między ludźmi a rzeczami oraz problem podmiotowości tych ostatnich¹. Perspek-

Adres do korespondencji: martaskowronska@poczta.fm

¹Tim Dant, *Materiality and Society*, Open University Press, Buckingham 2005, stron 169.

tywa ta występowała już w wydanej w 1999 r. pracy tego autora, a mianowicie *Material Culture in the Social World*, gdzie rozpatrywany był problem, w jaki sposób funkcjonalne relacje człowieka ze światem przedmiotów wiążą się z relacjami społecznymi łączącymi ludzi i dobra materialne. Dant stawia tam tezę, iż projektowanie, produkcja, dystrybucja i sposoby używania przedmiotu wiążą jednostkę ze społeczeństwem, ponieważ w dobra materialne zostają wbudowane idee, przekonania, wartości, które ich użytkownikom podpowiadają, co powinni myśleć i odczuwać². Tim Dant jest reprezentantem socjologii przedmiotów, analizującej rzeczywistość społeczną z perspektywy materialnych obiektów, które są w jej obrębie używane. W swoich pracach zwraca uwagę przede wszystkim na intymny związek człowieka z przedmiotem, wszechobecność i niezbędność obiektów w życiu społecznym oraz wielość wypełnianych przez nie ról.

Czym zajmuje się socjologia? Na to podręcznikowe pytanie Dant odpowiada podręcznikową definicją: procesami życia zbiorowego w społeczeństwie, począwszy od rewolucji przemysłowej. Jest w tej prostej definicji bardzo istotny szczegół — industrializm, którego konsekwencje stanowią przeciw punkt wyjścia i kontekst dla klasycznej myśli socjologicznej. Co jest najbardziej zastanawiające, zauważa Dant, to fakt, iż dotychczasowe analizy pomijają zasadnicze, najbardziej podstawowe przemiany wywołane przez rewolucję industrialną: zmiany w sposobach interakcji z przedmiotami. W społeczeństwie ponowoczesnym to już nie ideologia czy system wierzeń są dla jednostek źródłem poczucia jedności, ale raczej wspólne trudności radzenia sobie ze światem przedmiotów,

podobne doświadczenia na poziomie praktycznych działań. Wszyscy wchodzimy w interakcję z przedmiotami i jesteśmy świadkami zmian zachodzących w cywilizacji materialnej. Dant wymienia kilka aspektów tych zmian: wzrost liczby obiektów i ich kompleksowości, a także sposobów ich pielęgnacji (na przykład konserwacji czy czyszczenia), różnorodność materiałów, z jakich są wykonane, zastępowalność człowieka przez maszyny oraz pełnienie przez przedmioty dwu ról jednocześnie — kulturowej i praktycznej.

Materiality and Society jest w dużej mierze krytycznym przeglądem dotychczasowych analiz relacji z obiektami oraz próbą poszerzenia owych analiz o nową perspektywę, mianowicie, o koncepcję ucieleśnionego charakteru interakcji człowiek–przedmiot. Książka ta będąca wnikliwym podsumowaniem myśli socjologicznej poświęconej kulturze materialnej, sprawdziłaby się na pewno jako podręcznik akademicki. Zdziwić może natomiast fakt, iż autor omówiwszy pokrótce już w pierwszych zdaniach książki swoją koncepcję ucieleśnionej interakcji, rozwija ją dopiero w szóstym rozdziale, w pozostałych nadmieniając jedynie jej istnienie. Rozpoczyna od klasycznych teorii socjologicznych w drugim rozdziale, następnie omawia krytyczne analizy rozwoju technologii, między innymi Marcuse’a i Heideggera. Rozdział czwarty poświęcony jest podmiotowości obiektów w myśli socjologicznej (Latour), psychoanalitycznej (Tisseron) i antropologicznej (Gell). Część piąta, „Being-with-materiality”, to przedstawienie koncepcji fenomenologicznych, przede wszystkim Merleau-Ponty’ego, stanowiących podstawową inspirację dla teorii Danta. Kwestię będącą punktem wyjścia książki bezpośredniej interakcji z przedmiotem rozwija wreszcie rozdział szósty.

Klasyczna analiza przedmiotów. Dant dochodzi do wniosku, że klasyczne prace z zakresu nauk społecznych skupiały się przede wszystkim na dwóch aspektach relacji z obiektami: po pierwsze, na semiotyce przedmiotów i ich funkcji statusowej, innymi słowy — na związkach przedmiotów ze stratyfikacją społeczną (Simmel, Veblen, Baudrillard, Bourdieu, de Certeau), a po drugie, na ich na-

²Związkom człowieka ze światem materialnym poświęcił Dant również wiele artykułów, np. *Playing with Things: Objects and Subjects in Windsurfing* („Journal of Material Culture” 1998, t. 3, nr 1, s. 77–95), *Dealing with Dirt: Servicing and Repairing Cars* („Sociological Research Online” 2003, t. 8, nr 2), *Playing with Things: Objects and Subjects in Windsurfing* („Journal of Material Culture” 1998, t. 3), *Fruitbox/Toolbox: Biography and Objects* („Auto/Biography” 2001, t. 9).

bywaniu i procesach z tym związanych, takich jak reklama. Kultura materialna była przedstawiana raczej z perspektywy stosunków społecznych (Simmel: wymiana jako najczystsza forma interakcji), rozwoju cywilizacyjnego (Marks: wpływ nowych technik produkcji na system społeczno-ekonomiczny), wreszcie konsumpcji (Veblen: rola ostentacyjnej konsumpcji). Pojęcia takie jak marksowska „wartość wymienna” czy „techniki produkcji” lub Simmlowska „wartość kulturowa” pozostawały więc w znacznej odległości od analizy codziennych sposobów interakcji z obiektem, czy ucieleśnionych (*embodied*) relacji z przedmiotem, jak nazywa je Dant. Nawet interesująca skądinąd teoria pąty Granta Mc Crackena, twierdzi autor, pozwala omawiać przedmiot jedynie w kategoriach symbolicznych reprezentacji społecznego statusu.

Podstawowym założeniem pracy Danta jest zatem konieczność przyjrzenia się pomijanemu do tej pory kontekstowi kultury materialnej, na który składa się codzienność, praktyczność, bezpośredniość relacji między człowiekiem a przedmiotem. W końcowej części książki autor ilustruje ten rodzaj interakcji z obiektem bardzo konkretnym przykładem, mianowicie działań związanych z utrzymaniem i reperacją samochodu. Wykorzystuje przy tym wnioski z projektu badawczego „Car Care”, przeprowadzonego w latach 2001–2002. Przedmiotem tego badania były kwestie naprawy i utrzymania prywatnych samochodów. Aby przyjrzeć się dokładniej charakterowi ucieleśnionej interakcji człowieka z przedmiotem, sfilmowano pracę mechaników samochodowych w różnych warsztatach na terenie Wielkiej Brytanii. Analiza Danta osadzona jest w nurcie fenomenologicznym; nawiązuje do takich kategorii jak intencjonalność czy sfery bezpośredniego zasięgu Schutza, a przede wszystkim do myśli Merleau-Ponty’ego. Dant wychodzi z założenia, że najczęstszym i najbardziej podstawowym typem obcowania z rzeczą jest nie symboliczna interpretacja, ale natychmiastowe, habitualne, bezrefleksyjne działanie. Kontakt ze światem materialnym ma ucieleśniony charakter nie tylko dla dlatego, że angażuje zmysły (przede wszystkim dotyk i wzrok), ale i dlatego, że wy-

maga wyuczonych technik adaptacji ciała do środowiska materialnego. Dawniej, pisze Dant, interakcja ze światem materialnym dotyczyła przede wszystkim środowiska naturalnego: zwierząt oraz roślin. Obecnie środowisko działania człowieka jest w dużej mierze sztuczne i wymaga od niego wytworzenia nowych sposobów radzenia sobie z coraz bardziej skomplikowanymi obiektami. Ciało uczy się więc czytać intencje wbudowane w przedmiot i reagować na nie. Tym, co decyduje o nowatorskim charakterze pracy Danta, jest więc też nobilitowanie przedmiotu do rangi partnera interakcji; partnera cechującego się operatywną intencjonalnością.

Władza nad przedmiotem czy władza przedmiotu? Postępujący rozwój technologii przyniósł z sobą lęk przed nieznanymi dotąd możliwościami przedmiotów. Narzędzia pozwoliły człowiekowi okiełznać rzeczywistość, zaadaptować do własnych potrzeb, wyrażały kontrolę i władzę nad światem przyrody. Jednak poszerzenie możliwości ludzkich posunęło się do niewyobrażalnego wcześniej stopnia i przyniosło niezamierzone konsekwencje. Badacze tacy jak Marcuse czy Mumford widzieli technologię jako siłę destrukcyjną, reprodukcją nierówności, przynoszącą podporządkowanie i stojącą w opozycji do tego, co spontaniczne, etyczne i estetyczne. Dant podsumowując społeczną krytykę technologii dochodzi jednak do wniosku, że najważniejszy, a jednak mało dostrzegany jej aspekt to fakt, że o rozwoju technologii przesądza scalenie elementów materialnych i społecznych i idące za tym pytanie: Gdzie przebiega granica między podmiotowością ludzi i rzeczy?

Jedna z głównych tez Danta brzmi: przedmioty nabywają podmiotowość dzięki działaniom ludzkim, także tym polegającym na ich używaniu. Podmiotowość przedmiotu jest zatem podmiotowością ludzką przeniesioną na przedmiot. Na przykład automatyczna sekretarka odpowiada na telefony w imieniu jej nieobecnego właściciela, dzieło sztuki mówi do odbiorcy głosem pożyczonym od jego twórcy, muzyka dzięki napisanym przez autora nutom wywołuje mniej lub bardziej zamierzone przez niego emocje. Oczywiście, myśl Danta

nie jest zupełnie nowa; opiera ją po części na teoriach Alfreda Gella i Serge'a Tisserona, piszących o przedmiocie jako zdolnym do wywoływania efektu czy wyposażonym w afordancje — określony potencjał czy możliwości wpływu. Zdaniem Gella, przedmioty pełnią funkcję tak zwanych indeksów, odsyłających do konkretnych jednostek: ich twórców lub użytkowników. Rozróżnia on też podmiotowość obiektów na pierwotną i wtórną. Podmiotowość pierwotna ma charakter intencjonalny, wtórna zaś jest niezamierzona, ale ma zdolność wywierania wpływu. Na przykład samochód zdobył podmiotowość w procesie intencjonalnym, natomiast jego wady czy usterki prawdopodobnie będą miały charakter wtórny. Tisseron, przyjmując perspektywę psychoanalityczną, skupia się z kolei na przenoszeniu przez przedmiot indywidualnych emocji i wartości i podkreśla rolę zmysłów w relacji człowieka ze światem materialnym, pisząc, że przedmioty przenoszą informacje sensoryczne, a także że ciało może traktować narzędzia jakby były jego częścią. Dant sądzi jednak, że te rodzaje analizy w dalszym ciągu opierały się na opozycji świata materialnego i ludzkiego i idzie jeszcze dalej, wykorzystując w tym celu fenomenologię, i cytując Merleau-Ponty'ego: „Percepcja konkretyzuje przedmioty, które mamy w sobie”, pisze, że oddziaływanie przedmiotu jest też oddziaływaniem przeszłości. Tym, co wpływa na relację z przedmiotem, jest przeszłe doświadczenie, zarówno personalne, jak i to powszechne, kulturowe. Sposoby postrzegania przedmiotu i reagowania na niego są zatem wyuczone.

Dant odwołuje się więc również do teorii ANT (*actor-network theory*), skupiającej się na wzajemnym oddziaływaniu ludzi i przedmiotów, którego konsekwencją jest wytworzenie sieci — systemu, w którym przedmioty i ludzie wyposażeni są w podobny potencjał działania. Autorzy związani z ANT: Bruno Latour, Michel Callon i Madeleine Akrich, zakładają tak zwaną *agencyjność*, czy też podmiotowość, zarówno ludzi, jak i nieludzi, czyli na przykład komputerów. Rozmowa telefoniczna będzie zatem nie interakcją dwojga ludzi, lecz złożoną siecią, w której telefon również ma status

partnera interakcji i działa, jak gdyby był wyposażony w intencje.

Jeżeli działanie ma charakter sieciowy, trudno jest stwierdzić, kto czy co jest odpowiedzialne za jego przebieg. Zatem na pytanie: Kto zabija, człowiek czy broń?, można by odpowiedzieć za Latourem — ktoś inny. Tym innym byłby podmiot powstały przez „połączenie” człowieka i przedmiotu: *a citizen-gun/a gun-citizen* — broń staje się częścią strzelającego człowieka i to ona sprawia, że jest on, kim jest. Interakcja z przedmiotem jest konwersacją gestów. Dant pisze zatem: kiedy człowiek wchodzi w interakcję z przedmiotem, musi wziąć pod uwagę, co ten zamierza zrobić i dopasować swój kierunek działań do intencji wbudowanych w obiekt.

Car Care. Projekt badawczy Danta jest ilustracją ewe zakotwiczonej w obiektach intencjonalności. Dant przygląda się z bliska naprawie i konserwacji samochodów w warsztacie, a więc takim czynnościom, jak na przykład odkręcania nakrętki śruby. Tym, co uderza już na samym początku, jest chyba bezpośrednio obcowanie człowieka z przedmiotem przy użyciu prostych narzędzi, opierające się technologicznym zmianom, jakby przeciwne tezie o zastąpieniu człowieka przez maszyny. Dant pokazuje, że ten bezpośredni rodzaj relacji wciąż występuje, mimo upowszechnienia technologii elektronicznej i cyfrowej. Dant analizując pracę mechanika udowadnia, że nasza relacja z obiektem wcale nie musi angażować sfery symbolicznej czy interpretacyjnej, ale natychmiastowe, bezrefleksyjne reakcje ciała. Mechanik przystosowuje swoje działania na skutek interakcji między przedmiotem „mówiącym mu” co ma robić dalej a percepcyjnym i motorycznym aparatem ciała, działającym zgodnie z wyuczonymi technikami. Działanie jest zatem wzorem złożonym z habitualnej czynności i intencjonalności zawartej w przedmiocie.

*

Dant słusznie zauważa, że rozmiar zmian dokonujących się w sferze materialnej życia ludzkiego jest nieadekwatny do stopnia socjologicznego zainteresowania owymi zmianami. Najczęściej pomijanym aspektem przeobrażeń

kultury materialnej jest poziom codziennej interakcji na linii człowiek–przedmiot. Bardzo wnikliwie podsumowuje humanistyczną refleksję nad kulturą materialną, wzbogacając ją o nową perspektywę — konwersacji człowieka z przedmiotem wyposażonym w intencjonalność. Podczas gdy krytyczna analiza myśli społecznej dotyczącej przedmiotów jest rozbudowana i szczegółowa, samej koncepcji Dant poświęca zde-

cydowanie mniej miejsca. Z pewnością interesujące byłoby też zastosowanie innych, poza relacją samochód–mechanik, przykładów interakcji z przedmiotem. Za zaletę pracy należy uznać z pewnością to, iż stawia ona przed czytelnikiem wiele nowych pytań i wątpliwości, wśród których ważne wydaje się na przykład to, jak intencjonalność zostaje wpisana w przedmiot.